

UOT 330.818:336.201 (479.24)

Klassik islam tarixi dövründə vergi prosedurları və onların müsəlman ictimai-iqtisadi fikrində əksi

Aliyev İsa Hüseyn oğlu *
iqtisad elmləri doktoru, professor

Səməndərov Seyfəddin Sabir oğlu *
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Tədqiqatın məqsədini – islami iqtisadi dəyərlərin araşdırılması və müvafiq olaraq həmin dəyərlər əsasında vergi işinin təşkili məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın metodologiyası – retrospektiv təhlil, sintez və deduksiya metodları.

Tədqiqatın nəticəsi – islami iqtisadi dəyərlərin təhlili interpretasiyası əsasında cəmiyyətdə sosial harmoniyanın təmin olunmasına xidmət edən vergi prosedurlarının müəyyən olunmasına xidmət edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – tədqiqat obyektinin spesifikliyi, dinilik və dünyəvilik arasındakı çox şəffaf cizginin dəqiq müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədardır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – göstərilən prinsiplər, vergi işinin təşkili də daxil olmaqla, iqtisadi idarəetmədə etik və sosial normaların təkamülü prosesini izləməyə imkan yaradır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqat işindəki bir çox faktlar, sosial öhdəliklər, vergi qaydaları, sosial iyerarxiya haqqında fikirlər ilk dəfə təhlil olunaraq elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir.

Açar sözlər: *islam iqtisadiyyatı, islam maliyyəsi, vergi işi*

* AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu. AZ 1143. Bakı ş., Hüseyn Cavid pr., 31.
economy@eco.ab.az
seyfeddinsamandarov@mail.ru

1. Giriş

Uzun illərdir nəinki müsəlman Şərfinin alimləri, hətta Qərb dünyasının müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssisləri “Qurani-Kərim”in və onun prinsipləri əsasında formalaşan dünyagörüşü sisteminin dəyərlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bu isə o deməkdir ki, müsəlman Şərfinin klassik mədəni irsinin öyrənilməsi daim aktuallığını saxlamaqdadır. Çünki bir sıra siyasi, iqtisadi, fəlsəfi, etik və estetik məzmunlu problemlər islami düşüncə tərzində özünəməxsus tərzdə həll edilmişdir və çağdaş mədəni toplumların zəmanəmizdə müxtəlif elm sahələrində əldə etdikləri hər hansı bir elmi nailiyyətin ideya qaynaqlarının klassik islam dövrünə gedib çıxması sirr deyil. İslam mədəniyyətinin klassik dövründə cəmiyyətin humanitar problemlərinin həlli, mövcud sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi problemlərə obyektiv humanitar yanaşma və problemlərin optimal çözümlər yolları islami düşüncə tərzini nəinki məşğul etmiş və hətta sanki dahiyənə bir tərzdə öz həllini də tapmışdır. Problemə bu aspektdə yanaşdıqda klassik islam dövründə digər ictimai-iqtisadi məzmunlu məsələlərlə yanaşı vergi ilə əlaqədar problemlərin çözümlərinə yönəlmiş dəyərləndirmələr, ideyalar və praktiki yanaşma üsulları maraq doğurmaya bilməz. Təqdim edilən məqalə yuxarıda adı çəkilən məqsədlərə xidmət edir.

2. İslam mədəniyyətinin və islami dünyagörüşün yaranması, onun milli iqtisadi tərəkərin formalaşmasında rolu

Öncə islam mədəniyyətinin və islami dünyagörüşün yaranması, bu dünyagörüşün milli tərəkərimizün formalaşmasında rolu məsələsinə diqqət yetirilməsinə xüsusi ehtiyac vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, VII əsr bəşər tarixində yeni fəvqəlmədəniyyətin yaranması ilə diqqəti cəlb edir. Atlantik okeanından Hind okeanına qədər çox geniş bir coğrafi arealda İslam “superetnik birliyi” formalaşmağa başladı [12, s. 210]. Bu birliyin yaranması, inkişafı və mövcudluğu prosesi bir neçə on illiklər, əsrlər ərzində gərgin ideya, hərbi-siyasi mübarizələrin və toqquşmaların nəticəsində mümkün olmuşdur. V-VI əsrlərdə zəif və parçalanmış Ərəbistan yarımadası VII əsrdən etibarən yeni fəvqəlmədəni birliyin (*ərəb-müsəlman superetnosunun*) beşiyinə çevrildi və eyni zamanda, islam mədəniyyətinin yaranması, inkişafı üçün bütün faktorlar tarixi missiyasının icrasına başladı. İslam mədəniyyəti dedikdə, ilk növbədə, müqəddəs “Qurani-Kərim”in dəyərləri, bununla yanaşı, islamı qəbul edən və onun yayılmasında iştirak edən xalqların mədəniyyətləri, qədim Şərfin mədəni mərkəzləri olan Şummer, Akkad, Misir və s. kimi sivilizasiya ocaqlarının elmi-mədəni nailiyyətləri əsasında təşəkkül tapan özünəməxsus düşüncə və həyat tərzini əks etdirən sistem başa düşülməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ərəblərin regiona gəlişi ərəfəsində Azərbaycan ərazisi Həmədan, Əhər, Zəncandan tutmuş Dərbəndə qədər olan geniş

əraziləri əhatə edirdi. Azərbaycanın şimal hissəsi olan Arran və Sünük, Gürcüstanın bir hissəsi ilə birlikdə xəzərlərin nüfuzu altında idi [3, s. 136]. 705-ci ildən etibarən Arran vilayətinin ərəb xilafətinin tam tabeliyinə keçməsi ilə əlaqədar bütün Azərbaycan ərazisi yeni yaradılmış inzibati sistemə daxil edildi [4, s. 125-126; 11, s. 34-35]. VIII əsrin əvvəllərindən isə Azərbaycanda islam dini üstün və hakim ideologiyaya çevrilməyə başladı [13, s. 100].

Elmi ədəbiyyatda, çox haqlı olaraq, bir fikir xüsusi qeyd edilir ki, Azərbaycan xalqının formalaşmasının etnik ideoloji əsasını məhz islam dini təşkil edir. VII-IX əsrlərdən başlayaraq Azərbaycan mədəniyyətində islam həlledici yer tutmuşdur. İslam dini Azərbaycanın iri şəhərlərində, xüsusi ilə, tacirlər arasında sürətlə yayılırdı. Muğan və Xəzərsahili vilayətlərdə islam dini nisbətən daha tez qəbul edilirdi. Bu isə, ilk növbədə, onunla əlaqədar idi ki, təkallahlılıq, monoteist düşüncə tərzini Azərbaycanlılara yad deyildi. Qədim türk inancları - tanrıya inam islamın əsas müddəaları ilə həmahəng idi. İslam dininin yayılmasında və dini dəyərlərinin qorunmasında türk toplumlarının rolu böyük olmuşdur. Eyni zamanda, islami qaydalar Azərbaycan türklərinin adət ənənələri və dünyagörüşü ilə heç bir ziddiyyət yaratmayaraq müxtəlif inanclara tapınan toplumun birləşməsində integrativ faktora çevrilmişdir [2, s. 55].

VII əsrin sonu - VIII əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların müsəlman superetnosunun tərkibinə daxil olması prosesi başladı. Bu dövrdən etibarən Azərbaycanda ictimai-siyasi, sosial-etnik və iqtisadi dünyagörüşün məzmununu islami dəyərlərlə ənənəvi baxışların sintezi əsasında formalaşmış dəyərlər sistemi təşkil edirdi. Mütəxəssislər haqlı olaraq hesab edirlər ki, Azərbaycan da daxil olmaqla orta əsr Şərqiində iqtisadi fikirlər barəsində mühakimələrdə islam elmi dünyagörüşünə, “Qurani-Kərim”ə və Həzrəti Məhəmməd (S.Ə.S.) sünnəsindən irəli gələn prinsiplərə əsaslanmaq lazımdır [8, s. 44].

“Qurani-Kərim” Allahdan həzrəti Məhəmmədə (S.Ə.S.) Ramazan ayında nazil olmuşdur. Müqəddəs kitab hissə-hissə, ilkin olaraq, Məkkədə, sonra Mədinədə vəhy edilmiş, 90 surə Məkkədə, 24 surə Mədinədə nazil olmuşdur. [7, s. 55]. Quranın mətni VII əsrdə yazıya alınmışdır. Xəlifə Osmanın dövründə müxtəlif mənbələrdən toplanaraq ümumi mətn yaradılmış, yeganə düzgün mətn elan edilmişdir [5, s. 20]. “Qurani-Kərim” 114 surədən ibarət olub, müxtəlif qiraət variantlarına görə, 6204 və 6236 ayəyə bölünür. “Qurani-Kərim”də 77934 söz mövcuddur. “Qurani-Kərim”in yazıldığı ərəb dili o zaman mövcud olan 20 ərəb ləhcəsini inkişaf etdirərək vahid ərəb dilinin yaranmasına səbəb olmuşdur [2, s. 34].

Mütəxəssislər “Qurani-Kərim”in “Əl Bəqərə” surəsinin 286 ayəsindən 86-da, “Əli İmran” surəsinin 200 ayəsinin 41-də, “Ən Nəhl” surəsinin 128 ayəsindən 31-də, “Əl İsrə” surəsinin 111 ayəsinin 16-da bilavasitə iqtisadi dəyərlər barədə müddəaların mövcud olduğunu bildirirlər. Bundan əlavə, “Ən Nisa”, “Əl Ənam”, “Əl Əraf”, “Əl Ənfal”, “Ət-Tövbə”, “Hud”, “Taha”, “Ər-Rum”, “Loğman”, “Əz Zumar”, “Fussilət”, “Məhhəmməd”, “Əz Zariyat”, “Ər-Rəhman”, “Əl Hədid”, “Əl Məaric”

surələrində də iqtisadi məsələləri özündə əks etdirən ayələr vardır [7, s. 68; 8, s. 54; 10, s. 96, №3, 2009].

Müsəlman Şərqində klassik islam dövründə vergi prosedurları ilə əlaqədar tarixi faktlara diqqətin yönəldilməsi məqsədmüvafiqdir.

3. Müsəlman Şərqində klassik islam dövründə vergi prosedurları

Klassik islam tarixi dövründə (*VII-XIII əsrlər*) özünəməxsus vergi sistemi mövcud olmuşdur. Şəriət qanunlarına əsasən, vergiyə cəlb olunmanın aşağıdakı formaları müəyyən edilmişdi [3, s.131-132; 6, s. 173; 8, s. 64-66]:

- 1) Xüms¹ - mülkiyyətdən alınan vergi (gəlirlərin beşdə bir hissəsi) ;
- 2) Zəkat - yoxsulların xeyrinə varlı müsəlmanların əmlakından tutulan vergi;
- 3) Zəkati-əl fitr - orucluğu bitməsi ilə əlaqədar verilən sədəqə (fitrə);
- 4) Cizyə - müsəlman ölkələrində yaşayan qeyri müsəlmanlardan alınan can vergisi;

5) Xərac və üşr - torpaq vergisi (*məhsulun onda biri qədər olan vergi*).

Xüms vergisi alınan zaman 7 növ gəlirdən pay ayrılırdı [14, s. 61]:

- 1) əməkhaqqından;
- 2) mədənlərdən;
- 3) xəzinələrdən;
- 4) qanuni yolla əldə edilmiş əmlakdan;
- 5) dəniz dibindən çıxarılan daş-qaşdan;
- 6) hərbi qənimətdən;
- 7) qeyri-müsəlmanın satın aldığı torpaqdan.

Şəriətdə zəkat vergisinin tətbiq olunması üçün konkret mal və məhsul növləri müəyyən edilmişdir [14, s. 61]:

- 1) buğda;
- 2) arpa;
- 3) xurma;
- 4) üzüm;
- 5) qızıl;
- 6) gümüş;
- 7) dəvə;
- 8) iri buynuzlu mal-qara;
- 9) xırda buynuzlu mal qara.

¹Xüms - lüğətdə «1/5-i» mənasını ifadə verir. Fiqhi terminologiyada isə “xüms” hər bir müsəlmanın ixtiyarında olan malın müəyyən olunmuş qayda, şərait və miqdarda ödəməli olmasına deyilir. Xümsün vacibliyinə dair hökm ilk dəfə hicrətdən sonra Mədinə şəhərində verilir. «Ələ keçirilən hər hansı qənimətin 1/5-i Allahın Peyğəmbərinin, onun qohum-əqrəbasının, yetimlərin, yoxsulların və müsafirlərindir (pulu qurtarıb yolda qalanların da)». («Ənfal» surəsi, 41-ci ayə). İlk vaxtlar qənimət kimi müharibədə əldə olunan qənimətlərə aid olursa da, sonradan aşağıdakı hallara da şamil edilmişdir. Mədən (neft, qaz, əlvan metal və.s), xəzinə (qızıl, gümüş və.s), dənizin dibindən çıxarılanlar (mirvari, mərcan və s.), illik gəlirin beşdə biri (fərdin özünün və ailəsinin ehtiyaclarını ödədiyi və artıq qaldığı təqdirdə) və s.

Zəkat vergisi ildə 1 dəfə 11 aydan bir 40/1 prinsipi ilə müəyyən edilirdi. Lakin ilk dəfə zəkata cəlb olunanlar 12 aydan sonra vergi ödəyirdilər. Buğda, arpa, xurma və üzümün hesabı 84,7 kiloqrama bərabər sayılır və ondan artıq məhsulların zəkatinin verilməsi nəzərdə tutulurdu. Haramdan, zorla qəsb edilmiş əmlakdan vergi tutulmurdu [8, s. 66].

Mal-qaradan alınan zəkatin qaydası aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdi: dövədən 4-dən 9 başa qədər dövələrdən altı aylıq bir köşək və ya birillik iki keçi; 10-dan 14 başa qədər olan sürüdə 2 quzu; 15-dən 19 başa qədər olan sürüdə 3 qoyun alınır. İnak və ya camış sürüsündən alınan vergi aşağıdakı kimi idi: 30-dan 39 başa qədər olan sürüdə altı aylıq bir qaramal, 40-dan 50 başa qədər olan sürüdə 2 baş mal-qara və s. alınır.

Xırda buynuzlu mal-qaradan alınan vergi qaydası aşağıdakı kimi idi: 40-dan 120 başa qədər sürüdə bir quzu və ya 2 keçi, 121-dən 199-başa qədər olan sürüdə iki quzu, 200-dən -399 başa qədər olan qoyun sürüsündən 3 qoyun və s. alınır. 20 misqal qızıl və gümüş və ya məbləği 200 dirhəmdən çox olan qızıl və gümüş sahiblərindən - məbləğin qırxdan biri ya da onun dəyəri alınır. Müsəlman olmayan tacirlərdən alınan vergi iki cür idi. Zimmilərdən vergi ildə bir dəfə alınır və əgər tacirin əmtəsinin dəyəri 200 dirhəmdən artıq olarsa, onda bu dəyərin 10/1 hissəsi alınır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın xilafətin təsiri altında olduğu dövrdə Şirvan-dakı neft və duz mədənləri üzərinə də vergi qoyulmuşdu [3, s. 132].

Zəkat, əsasən, 8 istiqamətdə verilir. Bu istiqamətlər “Qurani-Kərim”də “Ət-Tövbə” surəsinin 60-cı ayəsi ilə bağlıdır. Orada göstərilir ki, “Sədəqələr (*zəkatlar*) Allah tərəfindən müəyyən edilmiş bir fərz olaraq yoxsullara, miskinlərə, sədəqələri toplayıb qeydə alan məmurlara, ürəyi islama yaxın olan adamlara, kölələrə, borclulara, yolçulara Allah yolunda sərf edilir” [1, s. 92; 8, s. 67].

Qeyd etmək lazımdır ki, uzun illər ərzində müsəlman Şərqi alimləri “Qurani-Kərim”in, onun dəyər və prinsipləri əsasında formalaşan dünyagörüşü sisteminin dəyərlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirmişlər. Bu istiqamətdə yerinə yetirilən araşdırmalar zəmanəmizdə də davam etdirilir. Bu xüsusda diqqəti İslami dəyərlərin araşdırılması ilə əlaqədar dərc edilən bir sıra ensiklopedik külliyyatlarda izahı verilən bəzi ictimai siyasi və sosial-iqtisadi məzmun daşıyan anlayışların məzmununa diqqət yetirilməsi yerinə düşərdi. Bu baxımdan, öncə diqqəti “hökmdarlıq” anlayışı cəlb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, islami təfəkkürdə təməl anlayışlardan biri kimi “hökmdarlıq” anlayışı xüsusi olaraq seçilir. İmam Əli (ə) zamanında müsəlman cəmiyyətində bu anlayışa iki fərqli yanaşma mövcud olmuşdur. Həmin dövrdə bir qisim, məsələn Həruriyyə, Əbulbəxtəri və onlarla həmfikir olanlar hökmdarlığın Allahla məxsusluğunu və bu səbəbdən də hökmdara ehtiyacın olmadığı fikrini irəli sürürdülər. İmam Əli (ə) tərəfindən hökmdarlığın cəmiyyətin idarə olunmaya ehtiyacından, zəruri tələbatdan yarandığı fikri əsaslandırılmışdı. İmam Əli (ə) buyururdu ki, “hökumətin vasitəsi ilə vergilər yığılar, düşmənlə müharibə aparılar, yollar əmin-

amanlıq olar, zəifin haqqı güclüdən alınar, yaxşı əməl sahibi asayışda olar günahkarlardan amanda qalar” [9, s. 39].

Eyni zamanda, İmam Əli (ə) mülkün idarəçiliyinin siyasət olması, yaxşı tədbir kimi israfçılıqdan çəkinmək, bir çox sosial xəstəlikləri rəhbərin öz nəfsini müsəlman cəmiyyətinin norma və qaydalarına tabe etdirməsi və sədəqələrlə müalicə etməsinin gözəl siyasət kimi xarakterizə etməsi ideyası diqqəti cəlb edən ideya qismində qeyd oluna bilər [9, s. 452].

Daha sonra diqqətin “zəkat” anlayışına yönəldilməsi yerinə düşərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, islami ədəbiyyatlarda zəkat - müsəlman üçün namaz qədər vacib sayılır.

Peyğəmbər Əleyhissalam (S.Ə.S.) və imamlar (ə) zəkatın sərvəti artıran faktor kimi çıxış etdiyini göstərmişlər. Allahın Rəsulu və İmam Baqir əleyhissalam buyurmuşlar ki, insanlar zəkat verməyi tərک edən zaman, torpaq özünün hər növ tarlalarından, meyvələrindən, mədənlərindən bərəkətini gizlədər. Bizim üçün daha maraqlı məqamlardan biri İmam Sadiqin (ə) zəkat verməyənlə oğurluq edən şəxsi eyni günah sahibi sayması fikridir. Burada bildirilir ki, “oğrular üç dəstədir: zəkat verməyənlər, qadınların mehriyyətlərini (kəbinini) özünə halal bilənlər və borc alıb onu qaytar-mamaq niyyətində olanlar”. Eyni zamanda, bildirilir ki, “zəkat varlıları sınamaq və möhtaclara kömək məqsədi ilə təyin olunub. Əgər insanlar öz mallarının zəkatını versəydilər, bir nəfər də olsun möhtac, yoxsul müsəlman qalmazdı və Allah-təalanın onun üçün vacib etdiyinin səbəbinə ehtiyacsız olardı. İnsanlar yalnız varlıların günahlarına görə yoxsul, möhtac, ac və çılpaq olublar”.

Zəkat düşən şəxslər “Qurani-Kərim”də belə müəyyənləşdirilir: “Zəkat yalnız yoxsullara, miskinlərə, onu toplayıb paylayanlara, ürəkləri təzə isinişib-bağlananlara, qullara, borclulara, Allah yolunda və yolda qalanlara Allahın vacibəti kimi məxsus elan olunmuşdur”. İmam Sadiq (ə) “Sədəqələr yalnız yoxsullar üçündür və...” ayəsi barədə bildirib ki, “yoxsul dilənmək üçün əlini xalqa tərəf uzatmayan kimsədir”.

Miskinin vəziyyəti yoxsuldən daha pisdır, bəis isə vəziyyəti bunların hamısından çətin olanıdır. “Hər şeyin zəkatı” var prinsipinin də islami təfəkkürdə bəyan olunması diqqəti cəlb edən məqamlardandır. Burada İmam Əliyə (ə) istinadən öyrənmək mümkündür ki, “qüdrətin zəkatı insaf”, “gözəlliyin zəkatı insaf”, “varlığın zəkatı qonşularına yaxşılıq və sileyi-rəhm etmək”, “sağlamlığın zəkatı Allaha itaətdə çalışmaq”, “şücaətin zəkatı Allah yolunda cihaddır”. İmam Sadiq (ə) görə, “oruc tutmağı bədənin zəkatı”, “elmin zəkatı onun öz əhlinə öyrədilməsi”, “yaxşılıq nemətlərin zəkatı”, “himayədarlıq - məqam və mövqeyin zəkatı”, “güzəşt qələbənin zəkatı” hesab olunur. İmam Sadiq (ə) buyururdu ki, əgər hər bir nemətin zəkatını versən, həmin nemət yox olmaq təhlükəsindən amanda qalar. Eyni zamanda, fitrə zəkatının

²Həruriyyə Həruralı deməkdir. Hərura isə Siffin döyüşündə Həzrəti Əlinin dəstələrindən ayrılan xaricilərin toplaşdıqları yerdir.

³İmam Sadiqin (ə) dini tədris mərkəzində 4 min nəfər mühəddis və alim təhsil alırdı. Bunların arasında əhli-sünna məzəhinin məşhur simalarından olan Əbu Hənifə, Süfyan Suri, Qazi Səkunə, Qazi Əbulbəxtəri və s. var idi

- müsəlman üçün namaz qədər vacibliyi və şəxsin malından verdiyi zəkatın yerini doldurması imperativi xüsusi qeyd olunmalıdır [9, s. 386-388].

İslami təfəkkürdə yaxşılıq etmək özündə ədalətli olmağı, qohum-əqrabaya bəxşiş verməyi, çirkinliklərin, pislik və zülmün qadağan olunmasını ehtiva edir. “Zəkat” - yaxşılığın qələbəsidir, yaxşılıq dostları artırır [9, s. 241-242].

Digər diqqətəlayiq anlayış sədəqə anlayışdır. Burada sədəqə - Allah qəzəbini yatıran, cəhənnəm odunun qarşısında sipər, yetmiş növ bəlanın qarşısını alan, şərin yetmiş qapısını bağlayan, pis və dəhşətli ölümün qarşısına alan, xəstələri müalicə edən faydalı dərman, borc ödəyən və bərəkət gətirən, pis əməllərdən çəkindirən hesab olunur. Ən üstün sədəqə sağlam və həyata ümid dolu baxarkən verilən, insanın gücü çatan qədər verilən, gizləndə yoxsula verilən və kasıb vaxtı edilən, Allah yolunda, Ramazan vaxtı verilən sədəqədir, imkansızlara edilən köməkdir.

Sədəqənin ölçüsünə gəlicə, sədəqə verərkən nə xəsislik etmək, nə də israfçı olmaq caizdir. Sədəqə verilərkən ölçü gözlənilməlidir. İnsan o, şeyi sədəqə verə bilər ki, həmin bəxşişin başqasına xeyri ilə yanaşı, onu bağışlayana heç bir ziyanı olmasın. Sədəqə Allah yolunda çətinliyə düşənlərə, iş və qazanc məqsədilə səfərə çıxma bilməyənlərə, ehtiyacı olub lakin heç bir şey istəməyənlərə verilməlidir.

Peyğəmbər Əleyhəssalame (S.Ə.S.) istinadən miskin anlayışının da məzmunu ilə əlaqədar islami ədəbiyyatda mövcud şərhlər diqqəti cəlb edir. Burada miskin - küçələri dolanan dilənçi və iki parça çörəklə iki xurma dənəsini əlinə alıb gedən şəxs deyil, həyasına və nəfsinin izzətinə görə kömək əlini insanlara açmayan yoxsuldur. Hər kəs onun yoxsulluğunu başa düşməz ki, ona sədəqə versin.

İmam Sadiq (ə) tərəfindən də məhrum anlayışının məzmunu izah olunmuşdur. Burada “məhrum” dedikdə alverdə, ticarətdə əli gətirməyən bəxtsiz və ruzisiz şəxs başa düşülür və sədəqənin dilənçidən daha çox, gerçəkdən ehtiyacı olan şəxslərə verilməsi daha münasib sayılır. Sədəqə verməyin qaydası kimi, onun bəhanələrsiz, minnətsiz və əziyyətsiz verilməsi, verilmiş sədəqə üzərində sədəqə verənin heç bir iddiasının olmaması, yəni təmənnasızlıq müəyyənləşdirilmişdir [9, s. 505-509].

Müsəlman düşüncə tərzində malın Allah yolunda sərf olunması qaydaları da özünəməxsusluğu ilə seçilir. Qaydalarla əlaqədar, birinci növbədə, “Qurani-Kərim”ə, Peyğəmbər Əleyhəssalame (S.Ə.S.), İmam Əliyə (ə), İmam Sadiqə (ə), İmam Kazıma (ə), İmam Səccada (ə), İmam Baqirə (ə) istinad etmək mümkündür.

“Qurani Kərim”də Allah tərəfindən insanlara bəxş olunmuş ruzinin digər ehtiyacı olanlarla bölünməsi vacib sayılır. Ehtiyacı olanlar arasında paylanılmış mal, var-dövlət, ruzi sədəqə hesab olunmaqla, birinci növbədə, Allah rizasının qazanılması, insanın günahlarının bağışlanması və cəhənnəm əzabından qorunmaq üçün əhəmiyyətli vasitələrdən sayılır. Burada, eyni zamanda, sədəqə verməyin əhəmiyyəti, sədəqə verənin ən çox istədiyi şeyləri ehtiyacı olanlarla bölüşməsinin savabı xüsusi qeyd olunur. Ən önəmli məsələ isə budur ki, təkcə halal yollarla qazanılan mallardan verilən sədəqənin qəbul ediləcəyi, qadağan olunmuş yollarla, sələmlə, pak olmayan

və haram qazancın isə sədəqə kimi xərclənməsinin qəbul edilməyəcəyi bildirilir. Peyğəmbər Əleyhəssalam (S.Ə.S.) sədəqə verməyi, insanın sərəncam və istifadəsində olanın Allah yolunda digərləri ilə paylaşılmasını iman həqiqətləri kimi təsbit etmişdir. Burada üç başlıca məqama xüsusi diqqət yetirilir. Bunlar - yoxsul olanda xərcləmək, camaatla insafla davranmaq və elm axtarana elm bağışlamaqdır [9, s. b889-892].

İslami düşüncədə digər diqqəti cəlb edən anlayış nəzir anlayışıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, zəmanəmizdə “nəzir” anlayışı ilə “sədəqə” anlayışı qarışdırılır. Əslində, nəzir insanın Allaha ibadət və xidmətkar olması ilə yerinə yetirilir, məsələn, oruc tutmaq kimi [9, s. 86].

4. Nəticə

Uzun illər ərzində müsəlman Şərqi alimləri “Qurani Kərim”in, onun prinsipləri əsasında formalaşan dünyagörüşü sisteminin dəyərlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirmişlər. Bu istiqamətdə yerinə yetirilən araşdırmalar zəmanəmizdə də davam etməkdədir və aparılan araşdırmalarda islami dünyagörüşdə vergilərin müsəlman cəmiyyətində cəmiyyət üzvlərinin sosial yardımlaşma öhdəliklərinin bir forması kimi təsbit olunması təkzib olunmaz fakt kimi diqqəti cəlb edir və məlum olur ki, mövcud vergi qaydaları, əslində, bütün cəmiyyətin rifahına və sosial ədalətin təmin olunmasına yönəlmiş norma və qaydalardan başqa bir şey deyil. Məhz həmin norma və qaydalardan irəli gələn prinsiplər əsasında müasir dünyada sosial həmrəylik və sosial harmoniyanın təmin olunması mümkündür. Bu prinsiplər yardımsevərlik və xeyriyyəçiliyin təməl prinsipləri kimi çıxış edir və ən əsası, vergi institutlarının fəaliyyəti də həmin prinsiplərin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Qurani-Kərim” (Nəriman Qasımoğlunun tərcüməsi), (1993). Bakı: “Azərbaycan” n-tı, 368 s.
2. Aslanova R.N., (2004). “İslam mədəniyyət sistemində fəlsəfi-tarixi aspekt” (avtoreferat), Bakı: 77 s.
3. Bünyadov Z.M., (1989). “Azərbaycan VII-XI əsrlərdə”, Bakı: “Azərənşər”, 336 s.
4. Əliyev İ., (1993). “Azərbaycan tarixi” (Ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər), Bakı: “Elm”, 284 s.
5. İslam. Qısa məlumat kitabı, (1989). Bakı: ASE, 160 s.
6. Kərimov Q.M., (1987). “Şəriət və onun sosial mahiyyəti” Bakı: “Azərənşər”, 222 s.
7. Meybullayev M.X., (2001). “İslam iqtisadiyyatı”. Bakı: “Ünsiyyət”, 669 s.
8. Meybullayev M.X., (2002). “İqtisadi təlimlər tarixi”. Bakı: “Ünsiyyət”, 722 s.
9. Məhəmmədi Reyşəhri, (2009). “Mizanul-Hikmət” (xülasəsi) Peyğəmbər (s) və İmamları(ə)in mübarək hədisləri (ikinci nəşr). Bakı: “Nurlar”, 991 s.
10. Səməndərov S.S., (2009). “Erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda iqtisadi dünyagörüşün bəzi məsələlərinə dair”. “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri”, iqtisadiyyat seriyası, Bakı: №3, s. 95-100.

11. Vəlixanlı N. (1993). “Ərəb xilafəti və Azərbaycan” Bakı. Azər nəşr, 157 s.
12. Гумилев А.Н. (1990). “Тысячелетие вокруг Каспия” Баку. 312 с. (Qumilyov A.N. (1990). “Xəzər sahilləri ətrafında min illik”, Bakı. 312 s.)
13. Рзаев А. (2000). “История политических и правовых учений в Азербайджане”, (от истоков до XX века), Баку. 528 с. (Rzayev A. (2000). “Azərbaycanda siyasi və hüquqi təlimlərin tərixi”. başlanğıcdan XX əsrədək. Bakı. 528 s.)
14. Фараджев А.С. (1985). “Зарождение и развитие экономической мысли в Азербайджане, в эпоху феодализма” Баку: “Элм”. 228 с., [Fəğəsov Ə.S. (1985). “Azərbaycanda feodalizm dövründə iqtisadi fikrin yaranması və inkişafı”. Bakı. “Elm”. 228 s.]

Алыев Иса Гусейн оглы,

доктор экономических наук, профессор
Национальная Академия Наук Азербайджана, Институт Экономики

Самандаров Сейфаддин Сабир оглы

доктор философии по экономике, доцент
Национальная Академия Наук Азербайджана, Институт Экономики

Процедуры налогообложения в классический период ислама и их отражение в мусульманской общественно-экономической мысли

Аннотация

Цель исследования – анализ исламских культурных ценностей и на основе этих ценностей выявление вопросов наиболее оптимальной организации налогового дела

Методология исследования – ретроспективный анализ, синтез, анализ исторического материала, метод дедукции.

Результаты исследования – на основе интерпретации и анализа исламских культурных ценностей были выявлены наиболее оптимальные процедуры налогообложения, которые служат обеспечению социальной гармонии в обществе

Ограничения исследования – специфичность материала, связанная с определением тонкой грани между религией и светской жизнью

Практическая значимость исследования – полезность исторического опыта и анализ процесса эволюции социальных и этических норм, которые играют позитивную роль при определении наиболее эффективных экономических и налоговых механизмов

Оригинальность исследования и научная новизна – исследуемая проблема, некоторые факты, анализ доводов и рассуждений о налоговом деле, социальной иерархии и социальных обязанностей в обществе впервые вводятся в научный оборот.

Ключевые слова: исламская экономика, исламские финансы, налоговое дело

Aliyev Isa Huseyn oğlu

Prof. Dr., Institute of Economy of Azerbaijan National Academy of Science

Samandarov Seyfəddin Sabir oğlu

Ass. prof., Institute of Economy of Azerbaijan National Academy of Science

Procedures of the taxation at classical period of the Islam and reflections them in Moslem public-economic thought

Abstract

Purpose – research and analysis of Islamic cultural valuables and in base of these valuables to reveal questions to the most optimum organization tax deal

Design/methodology – retrospective analysis, syntheses, analysis of the historical material, deduction method.

Findings – in base of the interpretation and analysis Islamic cultural valuables will help to reveal the most optimum tax deal procedures which serve provision an social to harmonies in society

Research limitations – specificity of the material which are bound by determination fine between religion and mundane life.

Practical implications – the practical importance of research is usefulness of the history experience and analysis of the process to evolutions social and ethical rates which play positive role at determination the most efficient economic and tax mechanism

Originality/value – originality of research and scientific novelty an investigated problem is analysis argument and discourses about tax deal, social hierarchy and social duties entered for the first time into scientific turn.

Key words: *economy of islam, finance of islam, islamic taxation*

JEL Classification Codes: B3, D03, E62.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 10.11.12.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 19.11.12.

Çapa qəbul olunmuşdur: 30.11.12.